

ეტიმოლოგიური ეტიუდები
(ეული)

აკად. ა. შანიძე -ეულ სუფიქსის შესახებ წერს: „**ეულ** აღნიშნავს წარმომავლობას პირთაგან და ნათ. ბრუნვის ფორმას ერთვის: პატარძლის-**ეულ**-ი, ერისთვის-**ეულ**-ი, ჩემ-**ეულ**-ი („მაგა ცხენსა ჩემ-**ეულ**სა“, „ვეფხ.“), შენ-**ეულ**-ი („მასვე ცხენსა შენ-**ეულ**სა“, „ვეფხ.“).

შენიშვნა. ამ დაბოლოებისაგან არს. სახ. ვაკეთდა; გურიაში იტყვიან: „ჩემი სოულობა“, „მისი სოულობა“ და სხვ., სადაც თავკიდური ს წარმოშობით ნათ. ბრუნვის ნიშნის ნაწილია. ნანეიშვილის-**ეული** (სოფელს ჰქვია გურიაში, საჯავახოში), აქედან ასეთი ვაზრიანება *ნანეიშვილი(ს)სეული [ასიმილაციით ნანეიშვილი(ს)სო-ული].

ეს სუფიქსი, — განაგრძობს მეცნიერი, — შეიძლება პირდაპირ ფუძესაც დაერთოს: მამა-პაპ-**ეულ**-ი, მთ-**ეულ**-ი (→მთ-**იულ**-ი).

პირდაპირ ფუძეზე დართვას უნდა ჰქონდეს ადგილი მამ-**ულ**-სა და დედ-**ულ**-ში (→*მამ-**ეულ**-ი, *დედ-**ეულ**-ი)¹.

მეცნიერი არაფერს ამბობს სუფიქს -**ეულ**-ის წარმომავლობაზე და არსებით სახელ „**ეულ**“-ზე.

რაც შეეხება **სეულ**-ს, **სეულობა**-ს და **სოულ**-ს, **სოულობა**-ს — ეს სუბსტანტივი არის აგრეთვე იმერულში და არაერთგზის დასტურდება ისტორიულ დოკუმენტებში. იგი მოხვდა დიალექტურ ლექსიკონებაშიაც. „სოულობა (იმერ. გურ.). ნ. სოულებიანი“ (ალ-ღლ). „სოულებიანი-ი (იმერ.) მემკვიდრეობის პატრონი, მდიდარი. ქონებანი, მზითევიანი“. (იქვე).

მოგვიყვანოთ ისტორიული დოკუმენტებით შემონახული ვამონათქვამები „**სეულ**“-სა და „**სეულეობა**“-ზე (resp. „**სოულ**“-სა და „**სოუ**-

¹ ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, I, 1973, გვ. 129.

ლობა“-ზე). საინტერესოა, რომ ერთსა და იმავე დოკუმენტში დასტურდება როგორც მარტივი -სეულ ფორმა, ისე ა. შანიძის მიერ ნავარაუდები -(ს)სეულ ფორმა:

გოგამ უჩივლა: მერამ ზულუკიემ მამაჩემს ხაინდრავასეული გლეხები და ადგილ-მამული წიგნით უბოძაო, შენ წამართვი და შენ გყავსო, ივანემ ამორო უთხრა.

აწ ასე გვაჩინეთ: წამოაყენოს ივანემ ორმოცდარვა გლეხი კაცი და ასე შეადიგოს: ხაინდრავასეულს გლეხებსა და ადგილ-მამულს რომ მედავები, მაგ წიგნშიდ რომ გიწერია, ხაინდრავასეული არც გლეხები, არც მამული მე არაფერი მქონდეს (ქსძ, V, 694).

მოგვადექით კარსა და გვეაჩენით; და ვისმინეთ აჯა და მოხსენება შენი და გემადალი წუწუბავას და მისის ძმის თუთარასეული პარტახი გუთხოვეთ უშმაბკეთს და ფეშქაშიცა მოგუართეთ, როგორათაც ჩვენი გული შეგვეფრდებოდა; და გიბოძეთ იმ სამის ძმანების — კამოგელის და გემადლის და თუთარასეული პარტახი შინ და გარ მისის სასლ-კარითა, ჭურ-მარნითა (იქვე, XII, 618);

მისვან ნაყიდს თათელაშვილისეულს ადგილსა და კარგარეთლისეულს მამულზედ დაგაყენეთ (იქვე, III, 987—988).

ბიძაჩემი უშვილო იყო და მისისეულს აქრთამებდა ბატონი; და შენ შორი ჩემთან და ეს საქმე გგკითხე და ბორჯი მოგეცით თეთრის, სადამდის მოვაზებრებდით; შენი საკუთარი თეთრი გაიღე-თქო, და შენ საკუთარი წიგნი დაიწერე ბატონისაგან და ის ბიძის ჩემისეული შენ დაიკავე... იესემ უპასუხა: ბატონი ბიძის ჩემისეულს სხვას აძლევდა, მიბრძანა: ერთგული ხარ ჩემი სასაკუთრო არის უშვილო კაცისეული; შენ წყალობას გიზამ, ქრთამს თუ მომცემ, თორემ სხვა გვარის კაცს მივცემო; შენ გითხარი, მაგრამ მაშინ არ შემომიღდეო. აღარც ბატონმა ინება. თავისი უშვილო კაცისეული საკუთრათ წიგნით მიბოძა და მაქვს.

ეს საქმე სამართლის წიგნით გავსინჯეთ; და ბატონის სახასო არის უშვილო კაცისეული და, ვისაც უბოძებს, სიტყვა არ აქვს (იქვე, VI, 278).

შენოგწირეთ... ნოღას სასახლე მისისა მოჯალაბითა და სახასოს შესაუღითა და სამებრითა და უძებრითა, ქელბაქიანის ხუციასეული... გლეხი ერთ კვამლად ბიშნარაშვილი ხახუტა, (ისტ. დოკ., წ. I, 82) გიბოძეთ ქავთარაძის ვიორჯისა და იონათამისეული მამული მისის სასლ-კარითა, მამულითა (იქვე, 83, 27).

ა. შანიძის მიერ ნახსენები „ნანეიშვილისეული“-ც იხსენიება ისტორიულ დოკუმენტებში: „საჯავახოს ნანეიშვილისეული გაცივეს ქაიხოსრომ ერისთავმა და ვახტანგ ერისთავმა“ (ქსძ, VI, 449).

აი კიდევ ამ რიგის მაგალითები:

მაქაყარია კობანიძისეული კაცი იყო (ქსძ, III, 769); შენ რომ იმ წიგნში კაცი გიწერია და მედავები, არც იმ კაცისეული ალაგი ეს იყოს... (იქვე, VI, 528); ჩვენი საერთო კაცი მამაპაპისეული ცინცაბაძე და კიწ-მარიაშვილი ზელთ გყავს (იქვე, VI, 562); მოურავი ხარ და თავისი მამისეული მამული და გლეხები მიეცი (ქსძ, VI, 442); ხმალაძისეული

ვენაცი დარჩა ამ უმიჯაშვილ გივის (იქვე, IV, 503); ვიციდეთ... ჭიჭინაძის ვოჩასა და სულთამასსეული პარტახტები და ჩუჩხუნაძისსეული პარტახტები (იქვე, III, 509); ხენწიფის წყალობა აღვილი მქონდა თუჩას, გუნცაძისსეულზე ვესახლე (იქვე, VI, 490); ქაქუჩელამ ის შუბისსეული შუა გაუყოს სეხნას (იქვე, VI, 503); როსტომამ უჩივლა; ვაშაყმაძისსეული ჩემი სასაკუთრო არისო და ნახეუარს მართმევ და რას მემართლები, არ ვიცი. ესიკამ უპასუხა: მართალია, მამისა და ბაბუისსეული არის და რაფაც სხვაი, ისე ნახეუარი შენ გაქ და ნახეუარი ჩემია (იქვე, VI, 502).

ახლა ძნელია გაგება, მთხრობელი თუ დამწერი სეულ-ს და სოულ-ს წინამავალ სიტყვას აბამდა (ჯღენტისსოული) თუ ცალკე სიტყვად წარმოთქვამდა (ჯღენტის სოული). ამათ ხან ერთად ბეჭდავენ გამოთქმენელი, ხან — ცალ-ცალკე. მაგრამ იმავე ძეგლებში დადასტურებული „სეულობა“ და „სოულობა“ იმაზე უნდა მეტყველებდნენ, რომ, სადაც ორი ს დასტურდება, იქ „სეული“ და „სოული“ უკვე ცალკე სიტყვაა. იქაც, სადაც ერთი „სანია“, შეიძლება შეორის არქონა უბრალოდ დამწერის ბრალია და ცალკე უნდა გამოგყოთ სეული|| სოული ან -ეული (ამაზე ქვემოთ).

მოვიყვანოთ მაგალითები -სეულობა||-სოულობა-ზე:

ბატონმა რომ წყალობა მიყო და ჩემი ძმისსეულობა მიბოძა, ამასთენ თქვენ გარე შემომადექით და ცალ-შვილით დამამწვედით (იქვე, VI, 278); მე რომ ზღურები მიწერია, იმას შეგნი ჩემს კაცის ზიარის ჩამოღმა არც მამის შენისსეული იყოს, არც ბაბუაშენის, არც სეულობა გქონდეს (იქვე, VI, 495); სეხნიამ უჩივლა, რომ ბაბუის ჩუენის ბუში იყო და ის უშვილოდ გარდაეგვო და შენ მიდი ბატონს ცაგარულთან და მისისეულობა (sic! ა. ჭ.); იქრთამე და მე არ შემატყობინეო (იქვე, VI, 502).

ჩემი ეკლესიის მღვდელი გოდოჯანს მოსახლე იესე კვინიხიძე და მისი ძმა დავითელა გარდაშენდა უძეოთ; რომ ძეობა არ ღარჩენია და მისსეულს ალაგს თქვენ მევედრეთ. და ვისმინე ვედრება თქვენი და მოხსენება და გიბოძე იესე კვინიხიძის და მისი ძმის დავითელასსეულობა ალაგი, მამული, ჭურ-მარნით, საფლაგ-სამარხით, ტყით, ველით, გასავლით და გამოსავლით, საძებრით და უძებრით და სამართლიანის საზღვრით (იქვე, III, 1129)

როგორც ვხედავთ, „სოულობა“ მთელი უძრავ-მოძრავი ქონებაა.

გოგია ავალიანის ძმები რომ ხლებია ზოსია წულუკიძეს და მომკვდარა და იმათი სოულობა ზოსიას შვილებსა და შვილისშვილებს რომ აქვს, გავსინჯეთ. მაგრამ, სანამდი წულუკიძეები ერთმანეთში არ გამართლდება, მანამდი იმათი სოულობა, ვისაც ახლა უჭირავს, ისევ იმას ეჭიროს (იქვე, VI, 694)

ბარემ აქვე ვთქვათ, რომ -ეულ სუფიქსის კვალი შემორჩენილია სოფლის სახელში (უმთავრესად დას. საქართველოში); ანასეული (გურ. მახარაძე), ახალბედისეული (იმერ. წულუკ.), ლელაძისეული (იმერ. ზესტ.), შიხისეული (აფხ. გულრ.), მირსკისეული (კახ. ლაგოდ.) და პატელესეული (იმერ. ვანი).

მზისეული და მირსკისეული ახალი წარმონაქმნია, მაგრამ ძველ ყა-
ლიბს იმეორებს.

ეგვე -ეულ სუფიქსი ერთვის პირდაპირ ფუძეს და სოფლის სა-
ხელს აწარმოებს: თ ა რ გ ა მ ე უ ლ ი (მეგრ. გეგ.), თ ო რ მ ა ნ ე უ -
ლ ი (ოხ. ზნ.), მ ა რ ნ ე უ ლ ი (ქართლ. მარნ.), პ ა ტ ა რ ძ ე უ ლ ი
(კახ. ხაგ.), რაც, ჩვენი აზრით, გვარ პატარიძეს უკავშირდება.

მაგრამ -ულ სუფიქსის პარალელურად გვაქვს -ურ, რომლიდანაც
დისიმილაციის გზით მივიღეთ -ულ. ეს სუფიქსიც ადგილის სახელ-
წოდების საწარმოებლად იხმარება: ჩ ა ი ლ უ რ ი (კახ. ხაგ.), წ ი წ ა -
მ უ რ ი (ქართლ. მცხეთა), ა ნ ა ნ უ რ ი (ქართლ. დუშ.), კ ე ლ ა ს უ -
რ ი (აფხ. გულრ. სოხ.), დ უ მ ა ს ტ უ რ ი (კახ. ახმ.) და სხვ.

ა-ზე დაბოლოებულ სახელებს როცა ერთვის -ურ, იქმნება შთა-
ბეჭდილება, თითქოს -აურ სუფიქსი გვეკონდეს, მაგრამ ეს მოჩვენები-
თია, აქაც სუფიქსია -ურ: ნ ი ა ბ ა უ რ ი (გურ. მახ.), კ ა კ ა ბ ა უ რ ი
(იმერ. თერჯ.), ი ა კ ო ბ ა უ რ ი (აჭ. შუახ.), ბ ა დ ი ა უ რ ი (კახ. ხაგ.),
გ უ დ ა უ რ ი (მოხ. ყაზბ.), ნ ა მ ნ ი ა უ რ ი (მესხ. ადიგ.), კ ა ლ ა -
უ რ ი (კახ. გურჯ.), ფ ა ს ა ნ ა უ რ ი (მთ. დუშ.) და მრავალი სხვა. ორი-
ოდე მაგალითი ისტორიული დოკუმენტებიდან:

ციხედიდს გელხაური სახლხუცეს გიორგის ერგო (ქსძ. VI, 442; 1755);
ერთი საკომლო გოგიჩაური? (იქვე. VII, 634); შემომიწირავს ქუდვარ-
დიას ნარიმანაული პარტახტი (იქვე, 659).

გვაქვს ე-დაბოლოებიან სახელებზე -ურ სუფიქსის დართვის შემ-
თხვევები, სადაც აგრეთვე -ეურ სუფიქსი ეგონება კაცს, მაგრამ ესეც
მოჩვენებითია: პ ა ვ ლ ე უ რ ი (მთ. დუშ.), ბ ა ბ ა ნ ე უ რ ი (თუშ.
ახმ.), მ ა ნ ა ს ე უ რ ი (მთ. დუშ.).

ა-დაბოლოებიანთ რომ -ეულ (-ურ) ერთვის ამისი მაგალითებიც
გვაქვს: ხ ა რ ა ბ ა უ ლ ი (იმერ. წულუკ.), ჭ ო რ ბ ა უ ლ ი (ოხ. ზნ.),
ხ ა რ ა გ ა უ ლ ი (იმერ. ორჯ.), ბ ე რ ძ ე ნ ა უ ლ ი (ქართლ. ქარ.),
ჩ ა რ ე ქ ა უ ლ ი (კახ. ახმ.).

ასე რომ -ეულ სუფიქსი ამათგან აშკარად განსხვავებულია, — მას
მეტი აქვს ე-ხმოვანი. -ეულ სუფიქსი იყოფა ე(ვ)-ულ შემადგენელ
ელემენტებად². -ევ ელემენტი (უ-ს წინ ვ დაკარგულია), უნდა იყოს
ევ-ივ თემისნიშნიან ზმნათაგან გადმოყოლილი. ასეთი ზმნები ქარ-
თულში ბევრია და მათგან მიმღეობის წარმოებისას ყოველთვის -ულ
სუფიქსი გამოიყენება. ასე მაგ.:

² არნ. ჩიქობავა, სახ. ფუძის უძველესი აგებულება ქართველურ ენებში,
1942, გვ. 44.

ზნ-ევ-||ზნ-ივ: ზნეული (დაზნეული);
 ზნ-ევ||ზნ-ივ: ზნეული (შეზნეული);
 ზღუ-ევ||ზღუ-ივ: ზღუეული (დაზღუეული);
 თევ-||თ-ივ: თეული (გათეული);
 თრ-ევ-||თრ-ივ: თრეული (მოთრეული);
 თხ-ევ-||თხ-ივ: თხეული (დათხეული);
 კვლ-ევ-||კვლ-ივ: კვლეული (მიკვლეული);
 კმ-ევ-||კმ-ივ: კმეული (დაკმეული);
 ლ-ევ-||ლ-ივ: ლეული (გალეული);
 მთხვ-ევ||მთხვ-ივ: მთხვეული (შემთხვეული);
 მსხვრ-ევ-||მსხვრ-ივ: მსხვრეული (დამსხვრეული);
 მტვრ-ევ-||მტვრ-ივ: მტვრეული (დამტვრეული);
 მღვრ-ევ-||მღვრ-ივ: მღვრეული (ამღვრეული);
 მშ-ევ-||მშ-ივ: მშეული (დამშეული);
 მხ-ევ-||მხ-ივ: მხეული (მომხეული)

და ასე: ნგრეული, ნძრეული, ნჯღრეული, პნეული, რბეული, რეული, რთმეული, რქმეული, რღვეული, რყეული, რჩეული, (ასეული, სრეული, ტეული (დატეული), ფეული (დაფეული), ფრქვეული, ქნეული (მოქნეული), (აქმეული, ქცეული, ჩეული, ჩნეული, ცნეული, ძლეული, წეული (მოწეული), წვეული, წვნეული, წყეული, წყუღეული, ჭღეული, ხეული (დახეული), ხვეული, კმეული (იჭუმევს)...

ეს ნაზმნარი სახელები ენის აქტიური ლექსიკის ფონდს განეკუთვნებიან, ხშირად გამოიყენებიან სხვადასხვაგვარი აფიქსაციით და უთუოდ ამან განაპირობა ის ფაქტი, რომ -ევ თემისინიშნისეული ვ-ს ჩავარდნის შემდეგ უ-ს წინ, რაც სავსებით ბუნებრივი ფონეტიკური პროცესია ქართულში, -ეულ სუფიქსი ჩამოყალიბდა.

რამდენიმე სახელთან თითქოს -ეურ სუფიქსიც დასტურდება: (მჭლეური, ყველეური, ცოლეური, ხელეური) მაგრამ აქ პროგრესულ დისიმილაციასთან გვაქვს საქმე: ფუძისეულმა ლ-მ სუფიქსისეული ლ განიმსგავსა და რ-დ აქცია.

წერილობით წყაროებში არის თითო-ორილა შემთხვევა, სადაც -ევულ სუფიქსი დასტურდება:

შეცვალა ძლიერებამან ღმრთეებისამან თითოვეულეხამა ორთაჲ მათ (გრ. ნოხ. — კაც. აგებ. 145, 17);³ ამის ფარდი გოგიას ერგო: სახელებიადმ თავის

³ ძველი ქართულის სილუსტრაციო მასალასთან გამოყენებული გვაქვს ი. აბულაძის „ძველი ქართული ენის ლექსიკონი“-ს შემოკლებები.

წილათ ზიდა ბესიანას ჯალაბილამ ნაყიდი სახლები თავის ბაღითა და მამევეული სახლის ალაგი თავის ეზოთი“ (ქსდ IV, 650); „თუ ამას იქით ან პაპევეული ან მამევეული ან ამას წინათ ჩვენი ნასყიდი საღაფო გამოჩნდეს... ორთავ ერთათ პასუხი უნდა გავცეთ“ (იქვე, 652); „...და კონხანაში პაპევეული ერთი ღუქანი“ (იქვე, 651).

მაგრამ ეს კერძობითი შემთხვევებია და აქ -ვ შეიძლება მეორეული მოვლენა იყოს: ერთ შემთხვევაში რომ -ვ უ-ს წინ იკარგება, მეორე შემთხვევაში იმავე უ-ს წინ შეიძლება გაჩნდეს, როგორც ხმონათგამყარი. ზემომოყვანილ სიტყვებთან ბუნებრივია -ვეულ სუფიქსი:

„ამათ რომ მამევეულის სახლის ალაგი აქვთ... ესენი უნდა დაფასდეს“ (ქსდ VI, 303); „...და თუ მამევეული ან პაპევეული საღებო ან მისაცემი გამოჩნდეს, საერთო არის“ (ქსდ V, 83); „დაგვრჩა გაუყრელი ჩუენი მამული და მამაპაპევეული“ (იქვე, 265).

ეს მაგალითები ადასტურებენ აკად. ა. შანიძის ვარაუდს: „პირდაპირ ფუძეზე დართვას უნდა ჰქონდეს ადგილი მამ-ულ-სა და დედ-ულ-ში (*მამ-ეულ-ი, *დედ-ეულ-ი)“ (იხ. ზემოთ.) მეცნიერის ვარსკვლავიანი ფორმები დოკუმენტურად დადასტურდა, მაგრამ აქ ისიც არის საინტერესო, რომ წარმომშობი (მამ-ეულ-ი) და წარმომშობილი (მამ-ულ-ი) ერთ წინადადებაში იხმარებიან და სრულიად დამოუკიდებელი მნიშვნელობები აქვთ: შესიტყვებაში „მამული“ და „მამა-პაპევეული“ — „მამული“ სახანავ-სათესი მიწაა, „მამა-პაპევეული“ (←მამეულ-პაპევეული) კი მამაპაპისეული ქონებაა.

ა. შანიძეს -ვეულ სუფიქსის პირდაპირ ფუძეზე დართვის სამი-ოთხი მაგალითი მოაქვს. ძველსა და ახალ ქართულში მრავალი მაგალითი გვაქვს პირდაპირ ფუძეზე ამ სუფიქსის დართვისა. აი, ზოგი მათგანი:

„კითხვამ საღმრთოთა წიგნთა შეჰკრებს გონებასა განბნეულსა“ (მ. სწ. 74, 19); ცეცხლითა განღეულნი იტანჯებოდეს“ (სიბრძ. ხოლ. 10, 16); „ყუავილგანრეული სანოსელი იოსეფისი“ (ფიზ. XIX 9); „ცანი მისნი ცუარგანრეულ ღრუბლითა“ (იხ. რომ. კურთხ. მოს. 188, 2); „ჰქმნენ ივინი საკუმეგულად... აღზავებული განრჩეული წმიდამ“ (0, გამოხლ. 80, 85); „სამოსელნი მისნი იყენენ განრღვეულ“ (ფეფტ. 13, 45); „საწყაული... ზედა-გარდათხეული“ (ფ. „; 83); „გარდარეულითა შრომითა დაღებულ არს მტუერი ზედა თავსა მაგისსა“ (ფელტ. 134, 29).

„ყოველნი ქალაქნი მომტურეულნი არა მოწუნა ისრაჲელმან“ (იხუ 5, 11, 13); „მეუფისაგან რისხვეული არს იგი“ (მ. სწ. 23, 12); „მოსცემდა მას კაცთ-მოყუარე ღმერთი: უშვილოთა შვილი, სნეულთა კურნება“ (შუშ. XI, 4); „საქმენი შენნი სირცხელეულნი კუალად ქვეულ არიან შენადგე“ (მ. სწ. 183, 11); „შვიდნი შეიდეულნი სრულნი აღპრიცხუნე თავისა შენისად“ (G, II, წგ. 16, 9); „ძლიერი იგი ახოანი... ძლეულ არს და დაცემულ და მიწასა შერეულ“ (მ. სწ. 221, 33); „რომელმან გწყევოს შენ, წყვეულ იყავნ“ (იხ.

რომ. კურთხ. ისაკ და იაკ. 24, 18); „ხელუთა დამიბტიცეს სარეული ჩემი“ (0, ივ. სოლ. 7, 17); „შეკრიბენით ძენი ისრაჲლისანი თითოეული“ (I, ვს. 27, 12).

ვნახოთ შემდგომი საუკუნეებიც:

„დავეო მარტოდ და ღარიბად ესე წლეული შეწელი“ (ვეფხ. 168, 2||167, 2); „ნაკად აქვს კირი სამისოდ ამა წელიწადს წლეულსა“ (808. 2||808, 2); „წლეულს კაცი გავგზავნე და არც შიგ გაატარა: (მოსავალი) წრეულსაც იმან აიღო“ (ქსდ VII, 488); „...და ის ბრალეული გამაწბილებელთა... ტეტია... საერთოდ დაიდონ და ისე წილში ჩააგდონ“ (ქსდ. VI, 862); „კიდევ თავიანთ გვერდის თთახი აქვთ გირათთ, მამის დროეული“ (იქვე, 881)...

ზემოთ ჩვენ ვნახეთ მაგალითები, სადაც **კაციხეულ-** და მისთანა ფორმებში მეორე ს გაჩნდა და **სეული||სოული** არსებით სახელად იქცა. ეს მოხდა დასავლურ (გურული, იმერული...) კილოებში. ქვემოთ განვიხილავთ მაგალითებს, სადაც **-იულ** სუფიქსი ჩამოსცილდა ნათესაობითის ფორმას და დამოუკიდებელ სიტყვად, ჯერ ზედსართავად, შემდეგ კი არსებით სახელად იქცა. XVI—XVIII საუკუნეთა წერილობითს ძეგლებში ეს პროცესი თვალნათლივ ჩანს.

როგორც ცნობილია, ფეოდალურ საქართველოში ყმისა (გლეხისა) და მამულის გაყიდვა, გაცვლა და გაჩუქება ჩვეულებრივი მოვლენა გახლდათ. ვისგანაც გლეხს ყიდულობდნენ, იმ გლეხს პირველი მეპატრონის სახელი მიჰყვებოდა. მაგ., არის ასეთი ცნობა:

„ერთი გლეხი, დათუა თედორაშვილი, ხუტუა ლაშხიშვილისაგან ვიყიდე, ერთი გლეხი გიორგი აკობიძე იოვანის ნემსაძისაგან ვიყიდე“ (ქსდ. III, 518).

ეს გლეხები მკვიდრთაგან თუ ერთმანეთისაგან გასარჩევად ერთი **ლაშხიშვილისეული** იქნებოდა, მეორე — **ნემსაძისეული**.

ერთი მაგალითიც:

„უკანბერიძეს ოთარის თავის ყმის შვილი, ლომკაცის შვილის ბერის შვილი ნადირა ახალციხეს გაეყიდნა. და ჩვენ ბატონის შვილმა კათალიკოზმა დომენტი დავისხენით და გარდმოვიყვანეთ, და ჩვენ პაპუნა დოქიძეს წყალობა უყავით და უბოძეთ ეს ჩვენგან დახსნილი ნადირა. ამისთან არას კაცს ზელი არა აქვს, არც ამის ნათესავსა და არც უკანბერიძეს“ (ქსდ III, 694-695).

რაკი დომენტი კათალიკოსმა დაიხსნა, ამ გლეხს სხვა პატრონი აღარა ჰყავს. დომენტიმ დოქიძეს აჩუქა ეს ნადირა და იგი დოქიძისათვის **დომენტისეულია** და ყოვლად უუფლებო, უთავისო, უფლება-აყრილი...

ვნახოთ სხვა მაგალითებიც:

„მოაკიდე... ყანდიაშვილისეული ნასახლარი თავისის ქვეყრებიითა“ (ქსდ VI, 856); „და ზემო უბანში პაპის ჩვენისეული მეჩოჯურის ღუქანი“

(იქვე IV, 650); „გამეზარდასა და ფადლაძისეული მამული და ტყე მოგეცით; აგრევე ლობიუასეული მამული, ტყე მომიცემია ნაციხვარას“ (იქვე, III, 281).

„მას ეამსა ოდეს ივანწებლაძე ამოსწყდა უნათესაით, მისეული მამული გიბოძეთ სახლ-კართა... და ისიც გიბოძეთ, იმავე ალაგზედა ნიშნისაშვილისა და მამულაშვილისა ეული შიგანი ალაგი მოგვიმატეთ. ამას გარეთ, რაც სულმას შვილის მამული ნიშნისა შვილის ეულსა და მამულას შვილის ეულს მამულსა მისათ სანაცვლოთ სულმაშვილსა მივეციეთ იოვანეს ბერისეული მამული“ (იქვე, 281).

„შევიწვავლეთ და მოგეცით... კანჩაძის გივისეული მამული“ (იქვე, 279); „გიბოძეთ მამულასეული სამამათმთავროდ ახატანს სამი კომლი კაცი“ (იქვე, 392); „არის ნემსაძისეული ხოშტიბელას სასახლე თორმეტი კუაშლის კაცი“ (იქვე, 614); „ვისმინეთ აჭა და მოხსენება თქუენი და გიბოძეთ მამული ძმათას შვილისეული მისისა სახლ-კართა, ქუეგრ-მარნათა“ (იქვე, 518); „არმანია ყვაპსეული კაცი (=ყვამ შარვაშიძისეული, ა. ჭ.) მაგიერშიდ მოვიყვანეთ და ხიბულას დაეასახლეთ“ (იქვე, 618).

ამ მაგალითებში -**ეული** ხან წინამავალ სიტყვასთან ერთად არის ხოლმე, ხან კი გამოყოფილია, მაგრამ სრულიად აშკარაა, რომ „მორღლისეული მიწა“, „ძამამვილისეული ვენაჯი“, „დარჩიასეული ბაგა“ თუ „გუგუნაშვილისეული მამული“ (ქსდ V, 566), ისეთი თბიქტებია, რომელთაც პატრონი დაჰკარგვია და სხვა დაჰპატრონებია. ამიტომაც „**ეული**“ ჯერ ზედსართავად აღიქმება: ვიღაცის **ეული ვენაჯი** (მამული, სახლი, ალაგი, ყმა...), შემდეგ კი საზღვრულსაც კარგავს და თვითონ იქცევა სუბსტანტივად და აღნიშნავს უპატრონოს, ოხერს, პარტახტს, ბაითალმანს.

ამრიგად, როგორც დასავლურში „სეული“||„სოული“, აღმოსავლურში „**ეული**“ გამოიყო ცალკე სიტყვად. ზოგჯერ -**ეულ-ს** უპირისპირდებოდა **მკვიდრი**, რათა მათ შორის გარჩევა ყოფილიყო, რადგან „**ეული**“ ნაყიდი თუ ნაჩუქარი და ამიტომაც უფრო უფულებო და საწყალი იყო, ვიდრე „**მკვიდრი**“.

„ასურელთ სამანველნი მიწას შეეცილნეს. და რადგან ის ეული კაცი იყო, არცარა დიდი სამართალი ჩვენ უფავით და არცარა დიდს ის გამოგვეკიდა“ (ქსდ VI, 594).

ვერ გამოეკიდა იმიტომ, რომ ის უპატრონო, უადგილმამულო, ვიღაცისეული იყო და ბევრის უფლება არ ჰქონდა.

„თუ არ აღასრულებთ და სიტყვა რამე გაქვსო წინააღმდეგოში, რომ ამ მღუდლებს მკვიდრნი ერთს კოდს პურს და ეულნი ნახევარ კოდს არ მისცემთ, აქ ჩამოდით ერთობით და ჩვენს წინაშე სამართალში ილაპარაკეთ“ (ქსდ III, 937). „რომელნიც მკვიდრნი არიან, ერთი კოდი პური უნდა მიეცათ ახალში და, რომელნიც ეულნი არიან — ნახევარკოდი“ (ქსდ V, 426, 1788 წ.); „თუ ზემო

განწესებისებრ არ მისცენ მემკვიდრეთ ერთი კოდი, და ეუღლთ ნახევარ-კოდი, ნულარ უხუცებენ“ (იქვე, 427).

ე. ი. აეუღლთ გარკვეული შედგავითიკ ჰქონია.

აქ, როგორც ვხედავთ, ეუღლი სუბსტანტივია და იგი არის „უუფლო“ (საბა), „მოსული კაცი უმამულო, ბოგანო, ტაბარუკი“ (ნ. ჩუბ.). აქ კაცია ეუღლი, მინამდევ კი მიწაც შეიძლებოდა ეუღლი ყოფილიყო:

„ხერთვისარნი სასაფლაოთა, მონასტრითა და კარის ეკლესიითა ქამქამიძისა ეუღლზედა არიან, ამბატაკიანთა აქუს“ (ხაშხ. საქ. ისტ. მახ. 84).

„მართებს ერჩივნიდას ჭუჭულიას, ჭირიას ეუღლის ადგილის კაცი რომე სახლობს, 1 საკლავი, ერთი ქათამი“ (ქსძ III, 466); „შეგიწყალეთ და გიბოძეთ მცხეთას მკედელშვილის იოვანეს ეუღლი სახლკარი მისის ჭურ-მარნითა და ნატამალითა და ბახჩა-ბოსტნითა და დიღუამს მზევასძის ეუღლი საბეგროს ვენავითა“ (იქვე, 251).

აქ „ეუღლი“ ზოგადი მნიშვნელობისაა (უბატრონო, პარტახტი...). შემდეგ „ეუღლი“ თანდათან ცალკეედება და დამოუკიდებელ სიტყვად იქცევა.

„ღმერთმან ბედნიერის კელმწიფის ჭირი მოსცეს ისიაურელს ეუღლს მახარას“ (ქსძ VII, 299). „უეუწირავს სანატრელს მეფეს ალექსანდრეს ალავერდს წმიდის დიდის მთავარმოწამის გიორგისათვის მერის სოფელი საწინამძღვრო და სამი კომლი ბაქრაძე აზნაურიშვილები რაკილამ ეუღლნი“ (იქვე, VI, 205); „თუ ეუღლი ვართ, თქვენი ყმა უნდა ვიყოთ და, თუ ბატონი გვყავს, რომელს კაცს დამართებია ეს უსამართლობა!“ (იქვე, VII, 287).

სიტყვა (სუბსტანტივი) „ეუღლი“ არა ჩანს ქართ. ენის ძველ ძეგლებში⁴, არა ჩანს იგი ვისრამიანსა, ამირანდარეჯანიანსა, ვეფხისტყაოსანსა, გ. მონაზონის „ხრონოლოგსა“ და იოვ. პეტრიწის შრომებში. ამდენად, იგი შექმნილია გვიანფეოდალური ეპოქის ქართულში და წმინდა სოციალური ტერმინია.

თანამედროვე ქართულში ეუღლი გახლავთ:

„ვისაც არავინ არა ჰყავს, — უბატრონო, უთვისტომო. კაცი არ ვარგა სოფელში უმამულო და ეუღლი“ (ხალხ.). უმიწაწყო, უსახლკარო, უბინადრო, ბინამოუკიდებელი. „ჩვენებური თათარი უფრო ეუღლი კაცია, ვიდრე ფეხმოკიდებული ბინდარი“ (ილია). არ ვიცოდით... რამდენი კომლი გლეხი დარჩა სრულიად უმიწოდ, ეუღლად“ (ი. გოგებ.) (ქველ).

„ეუღლი“ გადატანითი მნიშვნელობითაც იხმარება:

„სიტყვა გადავადე ერშია, სიტყვა რა სიტყვა, ეუღლი“ (ვაჟა).

4 ორიოდ შემთხვევა დასტურდება ძველ ფონდში, სადაც „ძმ ეუღლი“ იკითხებოდა, მაგრამ აღმოჩნდა, რომ ეს გადამწერის შეცდომაა და სირიყა-ს მაგიერ წაუკითხავთ ძი რაქა.

მნიშვნელობის გადახრა შორს მაინც არ წასულა.

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, ამ საუკუნეებში ეულ-ს ენაცვლება რამდენიმე ტერმინი (ზოგი ქართული, ზოგი უცხოური).

I. ნაქონი:

„გიბოდეთ ციხედიდს სამი კომლი კაცი, უწინ მიწობლიძის ცოლყოფილს მარიაშს ჰქონებოდა და მასუკან ზუმბულიძეს არღაშის ეულად ეჭირა... რაც ციხედიდს ზუმბულიძის ნაქონი გლენები დარჩა, სახასოდ დაგვიჭერია, სამოურაოდ თქვენ გიბოდეთ“ (ქმ III, 600). „გიბოდეთ ხოდაშენს ოლიანის შვილის მორდლის პატას ნაქონი მამული“ (იქვე, V, 598). „გიბოდეთ ბუდალაშვილის ნაქონი მამული თავისის ნავენახობითა“ (იქვე, III, 1017).

II. ბეთალმალი||ბეთალმანი. სიტყვა არაბულია: ბადთ-ალ-მალ

„1. ხაზინა“. „2. უპატრონო ქონება“ (ქეგლ).

ზოგჯერ „ნაქონი“ და „ბეთალმანი“ ერთად იხმარება:

„აღმოსავლეთში შენ და შენს შვილს გაბრიელაშვილის ნაქონი ბეთალმანი მამული მოგვცით“ (ქმ III, 917); „დავით საჩინაშვილის ნაქონი ბეთალმანი მამული დიმიტრის ბოძებია და მოურავს დაქარგულის გილდამაშვილის ნაქონი ბეთალმანი ბოძებია“ (ქმ VII, 878).

ზოგჯერ კი „ბეთალმალი“||„ბეთალმანი“ დამოუკიდებლად ნიშნავს ოხერს, უპატრონოს, ტიალს, პარტახს:

„რადგან ამ სახლების მსყიდველი სოლოდაშვილი ხატუა ამის ეკლესიის ყმა ყოფილა, ის ამოწყვეტილა და იმის ბეთალმალი ამას დარჩომია“ (ქმ V, 215). „ბაშარაის ბეთალმალი რომ არის, იმის ნახევარი გიორგის კაცს უბოძეთ“ (იქვე, IV, 670). „ბაკურციხეში ლუაშვილების ორი საკომლო — ერთი ამოწყვეტილის ბეთალმანი და მეორე ცოცხლის კაცის გიოს მამული, ნასყიდობით მიუციათ“ (ქმ V, 206); „გიბოდეთ ამოწყვეტილის ლაშხაურის ბეთალმანი მამული“ (იქვე, III, 104). „სასახლოთ ვასაყოფი ბეთალმანი: გურჯაანში ზვერიაშვილის ბეთალმანი;

იქვე, გურჯაანში, ცისკარიძის შვილის ბეთალმანი;

ვეჯინის მთავარაშვილის ბეთალმანი;

აქვე წნორაშვილის ბეთალმანი;

აქვე მოვიდაშვილის ბეთალმანი;

აქვე შათირისშვილის ბეთალმანი (ქმ VI, 246).

„არაგვეჩ წიკლაურის მამული არის ბეთალმანათა“ (იქვე, VII, 231);

„ბეთალმანი ქვევრებიც ამრიგად უნდა გაიყონ“ (იქვე, VI, 891).

ბეთალმანი მამულია, სახლია, მიწაა, ნივთია...

III. ხარაბა (არაბ. ხარაბა); „ამოვარდნილი, ოხერი ადგილი, ნანგრევები; პარტახი“ (ქეგლ).

„ავის დროს მიზეზით ის წერაქვის სოფელი ხარაბა იყო“ (ქმ V, 244).

IV. პარტახი (||პარტახტი) „უმუშევარი ვენახი, აბეჩხარი“ (ნ. ჩუბ.)

პარტახტი: „უნამუშავრო ოვერივით“ (საბა). სიტყვა „პარტახი“-ს

დღევანდელი მნიშვნელობა: „უპატრონოდ მიგდებულის, გავერანებულის, გაოხრებული, გაჩანაგებული (ადგილ-მამული, სახლ-კარი)“ (ქეგლ).
აღრე „პარტახი“ ცოცხალზედაც ითქმოდა:

„ნაბოსლევს კობოლაძისეულს პარტახს მართებს რვა თორმეტნიანი ღვინო“ (ქსდ III, 924).

ამის მიზეზი ის უნდა იყოს, რომ -ეული და პარტახი ერთ კონტექსტში იხმარებიან, ხოლო „ეული“ უპირატესად ადამიანია:

„გამყრელიძისეული პარტახი შოშიტა ერისთავმა გვიბოძა“ (ქსდ III, 761). „(ერგო) დათუნა ყიფიანისეული პარტახი; ბრეგვაძისეული პარტახი, ნახეგარი ლაბაძისეული პარტახი (ქსდ. VI, 430); „ნოლას ერთი პარტახტი გაბადაძისეული ვიცილეთ და ლომთაძეს გოჩიას აქუს“ (იქვე III, 509); „მამუკა ობოლაძე ამოწყდა და მისი პარტახი გელათის წინამძღვარს შავეცი“ (ქსდ III, 766). „რომელიც კარგი ყოფილიყო, თავეთთვის დაეპირათ და პარტახტი ჩემთვის დაეგდოთ“ (ქსდ VII, 582); „შემოგწირეთ... მისის შეწირულობის მამულითა, გლეხითა, შენითა და პარტახტითა“ (ქსდ III, 585).

V. ნაოჯარი:

„გვიბოძებოა ორი ნაოჯარი, ორმოცდაცხრამეტის წლის აოჯრებული: ერთი... ანიშვილის ნასახლები მისის საწნავეითა, უქნავეითა, ნავენჯობითა... მეორე აწყვერის თუნიშვილის ნასახლები, მისის საწნახლითა, თულა იღვეს, ქვევრითა, მარნითა“ (ქსდ III, 567).

(ე. ი. 11 წლის „ნაოჯარი“ უბოძებია: შაჰ-აბასმა 1659 წელს ააოხრა კახეთი).

VI. ვერანა:

„ღმერთსა ვფიცავ და თქვენ მეფობასა, ვერანა ვენახები ამიშენებია“ (ქსდ V, 310).

VII. ტიალი:

„ის მამული ტიალად იღვა“ (ქსდ VII, 490).

ცხადია, ეს ტერმინები მიახლოვებითი სინონიმებია მხოლოდ, მაგრამ შუა საუკუნეების საქართველოს სოციალურ აგებულებას მაინც კარგად ასახავენ.

ჩვენთვის მთავარი ის იყო, რომ -ურ-იდან მიღებულ სუფიქსს -ულ-ს ჯერ თემისნიშნისეული -ევ მიერთო წინიდან, შემდეგ **ევულ** → **ეულ**; -ეულ სუფიქსი ჯერ ზედსართავად იქცა, შემდეგ კი არსებით სახელად მოგვევლინა.